

УДК 316.454.52:37.02.001.76

Г. Ф. Москалик

КОМУНІКАЦІЯ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ: ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС

У статті розглядається, незважаючи на відсутність загальноновизнаного тлумачення, поняття дискурсу, як такого, що широко використовується в сучасній філософській та педагогічній науці. Дискурс створюють особистості, що перебувають у продуктивних комунікативних взаємодіях. Педагогічний дискурс постає такою мовленнєвою практикою у сфері навчання й виховання, якій притаманні специфічна мета, хронотоп, жанри комунікації, тексти, комунікативні стратегії тощо.

Ключові слова: дискурс; комунікація; модернізація; освіта; педагогічний дискурс.

Поняття дискурсу вперше було запроваджене основоположником трансформаційного і дистрибутивного аналізу Зеллігом Харрісом у 1952 році як надфразова одиниця в контексті інших одиниць та пов'язаної з ними ситуації (Макаров М. Л., 2003). Лінгвісти фокусують увагу на проблемах дискурсивної активності, мовленнєвих дій носіїв мови. При цьому цікаво, що «увага до дискурсу як мовленнєвої діяльності та тексту як його результату, «інформаційного сліду» (Сусов І. П., 2006, с.11), не обмежилася, власне, лінгвістикою. До цих питань звернулися психологи, філософи, соціологи.

Популярність поняття «дискурс» у ланцюжку дисциплін, суміжних із теорією мовної комунікації, привела до того, що зміст, вкладений у це поняття, не завжди та не в усьому тотожний. На сьогоднішній день через свою складність та багатоплановість, чіткого та загально-визнаного трактування дискурсу, що охоплює всі випадки його вживання, не існує. Різні тлумачення цього терміна успішно задовольняють понятійні потреби, привносячи дещо нове у традиційне уявлення про мовлення, текст, діалог, стиль та мову.

Дискурс створюють особистості. Вони беруть на себе ті чи інші комунікативні ролі, обмінюються мовленнєвими ходами і відповідно комунікативними ролями. Як зазначає Сусов І. С., «мовленнєві акти, мовленнєві кроки та мовленнєві ходи є не

тільки компонентами дискурсу, а й свідомими та цілеспрямованими актами певної особистості» (Сусов І. П., 2006, с. 10).

Поняття дискурсу тісно пов'язане з поняттям сучасної лінгвістики тексту. Поняття дискурсу як прагматизованої форми тексту бере свій початок у концепції Бенвеніста Е., який розмежував план оповідання (recit) та план дискурсу (discours) – мовлення. Під дискурсом Бенвеніст Е. розуміє «будь-яке висловлення, яке зумовлює наявність комунікантів: адресанта, адресата, а також наміри адресата певним чином впливати на свого співрозмовника» (Безуглая Л. Р., 2004, с. 3-7.).

У сучасній лінгвістиці це поняття трактується неоднозначно. Існуючі підходи до вивчення дискурсу можна звести до таких: «дискурс визначають через текст або текст – через дискурс» (Зильберт Б. А., 1986, с.56), розуміють «як когнітивний процес, що регулює мовленнєву поведінку індивідів» (Мороховский А. Н., 1989, с.17), як «послідовність взаємопов'язаних висловлень, об'єднаних спільністю цільового завдання» (Мороховский А. Н., 1989, с. 4), як форму мовленнєвого спілкування, яка передбачає взаємозв'язок між мовцем та слухачем, як міжособистісну діяльність, як «складну комунікативну подію» (Аругюнова Н. Д., 1990, с. 136–137), як «соціолінгвістичну структуру, яка створюється адресантом і адресатом у конкретних комунікативних, соціальних

та прагматичних ситуаціях (Почепцов Г. Г., 2001, с. 175), як «інтегральний феномен, як мисленнево-комунікативну діяльність, що є сукупністю процесу та результату, характеризується континуальністю та діалогічністю і містить екстралінгвальний і суто лінгвальний аспекти; в останньому, крім тексту, виділяють пресупозицію й контекст (прагматичний, соціальний, когнітивний)» (Безуглая Л. Р., 2004, с. 7).

Про мотивованість дискурсу говорить Кох В., на думку якого, «дискурс – це будь-який текст (або частина тексту), в якому є ознаки одного й того ж конкретного мотиву (Кох В. А., 1978, с. 163).

Ішмуратов О. Т. ототожнює дискурс із певним видом тексту. Так, «дискурс – це текст, який містить міркування, тобто текст, в якому фіксується певний хід думки, а комунікативний дискурс – це текст, що містить взаємозалежні судження деяких суб'єктів» (Ішмуратов А., 1994, с. 171).

Текст-дискурс ураховує комунікативну спрямованість, мовленнєву ситуацію, авторизацію з боку мовця, різноманітні прагматичні параметри мовлення, взаємозв'язок загального і конкретного, нового й невідомого, об'єктивного і суб'єктивного тощо. Текстовою комунікативною одиницею, на думку Шинкрука В. Д., є дискурсивне висловлення, сегментована комунікативна реалізація простого чи складного речення, кореферентного з відповідним граматичним реченням (Шинкарук В. Д., 1996, с. 57).

Зернецький П. В. визначає дискурс «як центральну інтегративну одиницю мовленнєвої діяльності, що в прагмалінгвістичному плані передбачає вивчення особливостей взаємодії мовного типу особистості, комунікативних ролей учасників комунікативного акту, а також прийомів, стратегій і тактик у комунікативних ситуаціях різного типу» (Зернецький П. В., 1997, с. 75-76).

Одним із невід'ємних компонентів структури дискурсу, згідно з Мака-

ровим М. Л., є комунікативний контекст. Дійсно, будь-який дискурс контекстуальний, тобто відбувається у певних умовах, які впливають на характер його проходження. Аналіз дискурсу у відриві від контексту буде неповним, адже лінгвістика, яка вириває текст із реальної ситуації спілкування, не може адекватно аналізувати його зміст, оскільки сам сенс формується у процесі взаємодії знань адресата, інформації, яку він здобуває з контексту та лінгвістичного значення тексту як такого (Макаров М. Л., 2003, с. 26).

Дослідники відзначають, що від того, як вирішуються завдання встановлення, підтримання та розмикання комунікативного контакту, залежить успіх конкретного акту спілкування (Войскунський А. Е., 1990, с. 129). З формальної точки зору комунікативний контакт розглядається як сукупність елементів інтеракції, які сприяють організації комунікативного зв'язку між тими, хто спілкується. Друге, ширше трактування комунікативного контакту подане у працях, які розвивають когнітивний погляд на комунікативний контакт, який трактується як мисленнєва готовність суб'єктів вступити в інтеракцію.

Головною складовою комунікаційного контакту є сама комунікація. У науковій літературі існує численна група тлумачень терміна «комунікація». Напр.: «комунікація – механізм, за допомогою якого забезпечуються існування та розвиток людських стосунків, який охоплює всі розумові символи, засоби їх передачі у просторі та збереження у часі (Ч. Кулі), комунікація – у широкому сенсі – соціальне поєднання індивідів за допомогою мови та знаків, установлення загальнозначущих наборів правил для різної цілеспрямованої діяльності (К. Черрі), комунікація – це акт відправлення інформації від мозку однієї людини до мозку іншої людини (П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд), комунікація – специфічний обмін інформацією, процес передачі емоційного та інтелектуального

змісту (А. Б. Звєгінцев, А. П. Панфілов)» (Шеляпин Н. В., 2003, с. 418).

Уважно аналізуючи ці визначення, доходимо висновку, що це не є дефініції, які суперечать одна одній, вони лише доповнюють одна одну; кожне з визначень охоплює певний бік явища, даючи більш глибоке осягнення комунікації. Як зауважує український дослідник комунікації Почепцов Г. Г., «не варто перейматися тим, що існує сотня дефініцій» (Почепцов Г. Г., 2000, с. 18). Навіть той факт, що під комунікацією здавна розуміють ще й засоби транспорту, фізичного зв'язку (пошта, телефон, віз, коні, човен, потяг, річка, канал, море, каналізація тощо), зовсім не означає, що фізичні й знакові комунікації – абсолютно різні терміни. Ідея зв'язку в спілкуванні є домінуючою, і це дало підстави так широко вживати термін комунікація – на позначення засобів зв'язку взагалі.

Комунікація може бути усною, письмовою або друкованою. Якщо усна комунікація дає можливість швидкого реагування обох сторін та передає всі нюанси особистого спілкування, то письмова та друкована здебільшого обслуговують публічну, організаційну та масову комунікацію. Особливу роль у цьому відіграють сучасні комунікаційні системи, такі, як Інтернет, де, сказати б, «електронна» комунікація досягла майже необмежених можливостей.

Водночас, усна комунікація є визначальною умовою освіти і є частиною дискурсу як центральної інтегративної одиниці мовленнєвої діяльності, що в прагматичному плані, як зазначає Зернецький П. В., передбачає вивчення особливостей взаємодії мовного типу особистості, комунікативних ролей учасників комунікативного акту, а також прийомів, стратегій і тактик у комунікативних ситуаціях різного типу (Зернецький П. В., 1997, с. 81).

Дослідники відзначають, що «застосування формального й змістовного критеріїв у функціонально-стильовому

аспекті має результатом виділення різних за жанром типів дискурсу – художнього, публіцистичного, офіційного, неофіційного» (Бондаренко А. Д., 1985, с. 118), педагогічного.

Михальська К. розглядає педагогічний дискурс як «мовленнєву поведінку в тому класі мовленнєвих ситуацій, для котрих природа комунікативної події визначається як навчання та виховання у професійній та освітній діяльності» (Михальська А. К., 1998, с. 170-171). На користь цієї позиції свідчить і Чернявська Л., розглядаючи науковий дискурс як «сукупність усіх наявних текстів, що вербалізують наукове знання як результат пізнавальної діяльності суб'єктів науки» (Чернявська Л., 2012, с. 13).

Таким чином, «педагогічний дискурс» – це процес мовленнєвого й невербального спілкування між тим, хто навчає, і тим, хто навчається; складниками цього процесу є суб'єкти спілкування – адресант і адресат (з певним набором особистісних характеристик), які мають відповідну інтенцію, встановлюють між собою контакт; повідомлення, що містить навчальну інформацію; канал комунікації; контекст, що сприяє реалізації навчальної мети.

Аналіз основних ознак педагогічного дискурсу в умовах модернізації освіти дає змогу виявити такі його особливості, що полягають у:

– своєрідній суспільній меті (соціалізації члена суспільства, розширенню його пізнавальних можливостей у організованому навчальному процесі);

– особливостях психологічних характеристик суб'єктів педагогічного спілкування, що виявляється в мотивації діяльності (наприклад, пов'язаної навчанням мови чи опануванням мови для подальшого становлення особистості);

– хронотопі (єдності часу й місця, які характеризують те чи інше спеціально організоване заняття);

– цінностях, притаманних цьому виду спілкування як основі формування

світогляду учня (шанобливе ставлення до слова);

– жанрах педагогічної комунікації (урок, семінар, лекція, тематичний вечір, екскурсія тощо);

– своєрідних прецедентних текстах (тексти підручників, прислів'я, приказки, загадки відповідної тематики, навчальні пам'ятки, схеми мовного аналізу тощо);

– особливостях застосування педагогічних стратегій.

Виходячи з цих посилок, можна говорити про соціокультурні ефекти педагогічного дискурсу як відносно окремих індивідів і малих соціальних груп, так і у відношенні великих соціальних спільнот і суспільства в цілому.

Отже, особливістю педагогічного дискурсу є те, що він може бути віднесеним до продуктивної діяльності, оскільки серед його обов'язкових компонентів особливу роль відіграє творчість.

Педагогічний дискурс, будучи продуктом творчого пошуку, експерименту педагогів-новаторів, за певних умов може стати унікальним надбанням навчально-виховної системи в умовах модернізації освітньої системи.

Низький рівень комунікації в освіті може зумовлюватися міжособовими і організаційними бар'єрами. Існують внутрішні та зовнішні бар'єри.

Якобсон Р. виокремлює такі зовнішні бар'єри комунікації: «по-перше, соціальні бар'єри; по-друге, організаційні бар'єри; по-третє, методичні бар'єри; по-четверте, матеріально-технічні бар'єри (Якобсон Р., 1985, с.315).

З численних прикладів порушення комунікації виокремим ті, які найчастіше зустрічаються в системі освіти.

По-перше, помилки при інтерпретації повідомлень, що виникають як всередині освітньої системи або окремого освітньої установи, так і за їх межами.

По-друге, порушення в симетричних та компліментарних зв'язках несуть в собі небезпеку необгрунтованого супер-

ництва, яке спонукає соціальних партнерів на актуалізацію різних, а не загальних цілей, функцій, характеристик.

По-третє, розбіжності інтерпункції, які є пов'язаними з вживанням і розміщенням в письмовій мові знаків пунктуації; згадаємо добре відомий приклад: «Стратити, не можна помилувати» або «Стратити не можна, помилувати».

По-четверте, «порушення комунікаційних площин провокує комунікативну нерівність учасників діалогу, круглого столу, дискурсу і, відповідно, ускладнює досягнення поставленої мети в комунікативній взаємодії» (Шевякова Л. П., 2004, с. 429). При здоровій компліментарності комунікації партнери здатні прийняти «несхожість» один одного.

Наголосимо, що є й різні підходи до визначення факторів, які спричиняють появу типових помилок у професійному спілкуванні педагога, що можуть впливати на ефективність освітнього процесу. На нашу думку до цих чинників необхідно віднести деякі недоліки у професійній діяльності педагогів, а саме: захопленість предметним змістом матеріалу, слабе володіння засобами саморозкриття, недостатні знання об'єкта комунікації, тобто учня. Цуканова О., вивчаючи психологічні особливості ускладненого спілкування в умовах спільної діяльності, запропонувала класифікацію чинників, що спричиняють недоліки у спілкуванні в системі «учень – учитель» (Цуканова Е. В., 1985, с. 11).

Вивчаючи формування професійних мовленнєвих умінь у студентів, Коротаєва Е. виявила типові труднощі в їхньому професійному мовленні, а саме: – правильно, логічно будувати свою розповідь; добирати інтонаційний варіант для текстів, різних за жанрами; передати в інтонації настрій і почуття; – використовувати різні засоби емоційно-експресивної виразності; – володіти технікою мовлення; – доцільно «включати» емоційно-експресивні засоби для передавання настрою та почуттів;

використовувати широкий діапазон варіативності інтонацій в усному мовленні (Коротаева Е. В., 2000, с.115).

Щодо недоліків у педагогічному спілкуванні викладачів. До таких недоліків слід віднести:

– низький рівень вміння володіти вербальним спілкуванням (переривчатість, тремтіння та втрату нормальної інтонації голосу; порушення ритму, плавності вимови;

– порушення типових для даного студента конструкцій речень);

– неприродність ходи (порушення ритму, швидкості, довжини кроку); невиразні комунікативні жести чи інтенсивну жестикуляцію;

– появу «агресивного» чи, навпаки, «боязкого» сміху; порушення орієнтування в умовах спілкування; невміння студентів фіксувати усі дії учнів, що призводить до випадкового відображення цих дій без зв'язку один з одним;

– нерозвинутість умінь інтерпретації міміки, жестикуляції, голосу, що не дає можливості дати об'єктивну оцінку психічному стану учнів і не дає змоги впливати на нього.

Таким чином, для плідної комунікації в умовах сучасної модернізації освітнього процесу необхідні наступні умови:

1) комуніканти повинні мати певний загальний запас знань (тезаурус);

2) повідомлення має бути несуперечливим і осмисленим (стосується вербальної комунікації);

3) необхідно забезпечити коректність запитань і однозначність відповідей;

4) слід реалізувати умову мінімальної комфортності комунікації: темпоритм (співвідношення довжин пауз і повідомлень) повинен бути зручний для людей, що спілкуються, а форма комунікації повинна виключати нанесення образи партнеру.

Література

1. Арутюнова, Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический

энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 136–137.

2. Безуглая Л. Р. К вопросу об исследовательском корпусе в прагмалингвистике / Л. Р. Безуглая // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н.Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 3-7.

3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.

4. Бернштейн Б. Класс, коды и контроль: структура педагогического дискурса / Б. Бернштейн. – М.: Просвещение, 2008. – 272 с.

5. Бондаренко А. Д. Современная технология: теория и практика / А. Д. Бондаренко. - Киев; Донецк: Вища шк., 1985. - 171 с.

6. Войскунский А. Е. Коммуникативный контакт и средства его установления / А. Е. Войскунский // Оптимизация речевого воздействия: сб. науч. ст. – М.: Наука, 1990. – С. 128-152.

7. Зернецкий П. В. Единицы речевой деятельности в диалогическом дискурсе / П. В. Зернецкий // Языковое общение: Единицы и регулятивы. – Калинин: КГУ, 1997. – С. 89-95.

8. Зильберт Б. А. Социопсихологическое исследование текстов радио, телевидения, газеты / Б. А. Зильберт, В. Г. Костомарова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986. – 211 с.

9. Ишмуратов А. Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса / А. Т. Ишмуратов // Рациональность та семіотика дискурсу. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 171-182 с.

10. Коротаева Е. В. Директор-учитель-ученик: пути взаимодействия / Е. В. Коротаева. – М.: Сентябрь, 2000. – 144 с.

11. Кох В. А. Предварительный набросок дискурсивного анализа семантического типа / В. А. Кох // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 149-172.

12. Кубрякова Е.С., Александрова О. В. Виды пространства и дискурса /

Е. С. Кубрякова // Категоризация мира: пространство и время: материалы науч. конф. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1997. – С. 15-26.

13. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

14. Михальська А. К. Педагогическое речеведение: Словарь-справочник. Изд. 2-е, испр. И доп. / Под ред. Т. А. Ладыженской, А.К. Михальской; сост. А.А. Князьков. – М.: Флинта: Наука, 1998. – 312 с.

15. Мороховский А. Н. К проблеме текста и его категориальных признаков / А. Н. Мороховский // Текст и его категориальные признаки. – К.: Киев. гос. пед. ин-т, 1989. – С. 3-7.

16. Почепцов Г. Г. Информационно-психологическая война / Г. Г. Почепцов – М.: СИНТЕГ, 2000. – 180 с.

17. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Почепцов, Георгий Георгиевич. – М.; Киев: Рефл-бук:Ваклер, 2001. – 656 с.

18. Сусов И. П. Введение в языкознание / И. П. Сусов. – М.: Восток – Запад, 2006. – 382 с.

19. Цуканова Е. В. Психологические трудности межличностного общения / Е. В. Цуканова. – К.: Наука, 1985. – С. 10-11.

20. Чернявська Л. Соціальний простір у науковому дискурсі соціальних комунікацій / Л. Чернявська // Соціальні комунікації. – 2012. - № 2. - С. 12-15.

21. Шевякова Л. П. Средства коммуникативного воздействия в образовательном процессе Текст. / Л. П. Шевякова // Коммуникация и образование. Сборник статей / Под ред. С. И. Дудника. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2004. - С. 428-445.

22. Шеляпин Н. В. Основы теории коммуникации: Учебник / Н. В. Шеляпин, О.Д. Шипунова, М. Ф. Шурупова. – М.: Гардарики, 2003. – 615 с.

23. Шинкарук В. Д. Дискурсивні висловлювання в сучасній українській

мові / В. Д. Шинкарук // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 56-61.

24. Якобсон Р. Речевая коммуникация: Язык в отношении к другим системам коммуникации / Р. Якобсон // Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – С. 306-318.

Г. Ф. Москалик

КОМУНІКАЦІЯ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦІЇ ОБРАЗОВАНИЯ: ПЕДАГОГІЧЕСКИЙ ДИСКУРС

В статье рассматривается, несмотря на отсутствие общепринятого определения, понятие дискурса, как такого, который широко используется в современной философской и педагогической науке. Дискурс создают личности, которые пребывают в продуктивных коммуникативных взаимодействиях. Педагогический дискурс является такой языковой практикой в сфере обучения и воспитания, которой свойственны специфическая цель, хронотоп, жанры коммуникативной деятельности на конференции, тексты, коммуникативные стратегии и т.д.

Ключевые слова: дискурс; коммуникация; модернизация; образование; педагогический дискурс.

G. Moskalyk

COMMUNICATION IN THE MODERNIZATION OF EDUCATION: PEDAGOGICAL DISCOURSE

This article determines the notion of discourse as such one that is widely used in philosophical and pedagogical science in spite of the absence of the generally accepted interpretation. Discourse is created by individuals who stay in productive communicative interactions. Pedagogical discourse is a language practice in the field of teaching and educational process which is characterized by specific purpose, chronotope, genres of communication, texts, communication strategies, et cetera.

Pedagogical discourse can refer to the productive activity as among its components creativity plays a special role. The author draws particular attention to the shortcomings in pedagogical communication of teachers.

Key words: communication; discourse; education; modernization; pedagogical discourse.

Рецензенти:

Самодрин А. П. – д.пед.н., проф.

Поясок Т. Б. – д.пед.н., проф.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2013